

UDK: 82-311.6

Qambar A. BOLTAYEVA,
Mustaqil izlanuvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O'zbekiston
E-mail: qambarboltaeva@gmail.com, ORCID: 0009-0005-8477-3354

BuxDU professori, p.f.d N.Dilova taqrizi asosida

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ДИАГНОСТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье представлена научно обоснованная система критериев и показателей, направленная на определение профессионально-интеллектуального потенциала учителей. Концепция профессионально-интеллектуального потенциала описана на основе историко-генетического и концептуального анализа, а её структурная структура раскрыта в рамках четырёх основных блоков – интеллектуально-познавательного, мотивационно-ценностного, профессионально-методологического и рефлексивно-инновационного. В качестве основы для разработки системы критериев взяты требования Национальной образовательной программы Узбекистана (2022–2026 гг.), последние исследования ЮНЕСКО, ОЭСР и мировой педагогики. Предложенная четырёхуровневая модель оценки (низкий, средний, достаточный, высокий) позволяет проводить диагностику и мониторинг динамики профессионально-интеллектуального развития будущих и нынешних учителей.

Ключевые слова: Профессионально-интеллектуальный потенциал, критерий, показатель, педагогическая компетентность, непрерывное образование, интеллектуальная деятельность, рефлексивная практика, инновационное мышление, диагностика, оценка.

CRITERIA AND INDICATORS FOR DIAGNOSING THE PROFESSIONAL-INTELLECTUAL COMPETENCE OF TEACHERS

Annotation

This article presents a system of criteria and indicators aimed at determining the professional and intellectual potential of teachers scientifically substantiated. The concept of professional and intellectual potential is described on the basis of historical-genetic and conceptual analysis, and its structural structure is revealed within the framework of four main blocks - intellectual-cognitive, motivational-value, professional-methodological and reflexive-innovative. The requirements of the National Education Program of Uzbekistan (2022–2026), the latest research of UNESCO, OECD and world pedagogy were taken as the basis for developing the system of criteria. The proposed four-level assessment model (low, medium, sufficient, high) allows for diagnostics and monitoring of the dynamics of professional and intellectual development of future and current teachers.

Key words: Professional-intellectual potential, criterion, indicator, pedagogical competence, lifelong learning, intellectual activity, reflexive practice, innovative thinking, diagnostics, assessment.

O'QITUVCHILARNING KASBIY-INTELLEKTUAL SALOHİYATINI DIAGNOSTIKA QILISH MEZON VA KO'RSATGICHLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'qituvchilarning kasbiy-intellektual salohiyatini aniqlashga qaratilgan mezon va ko'rsatgichlar tizimi ilmiy jihatdan asoslanadi. Kasbiy-intellektual salohiyat tushunchasi tarixiy-genetik va tushunchaviy tahlil asosida ta'riflanib, uning tarkibiy tuzilmasi to'rtta asosiy blok doirasida - intellektual-kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kasbiy-metodologik va refleksiv-innovatsion - ochib beriladi. Mezonlar tizimi ishlab chiqilishida O'zbekiston Milliy ta'lim dasturi (2022–2026) talablari, YUNESKO, OECD va jahon pedagogikasining so'nggi tadqiqotlari asos sifatida qabul qilingan. Taklif etilayotgan to'rt darajali baholash modeli (past, o'rta, yetarli, yuqori) bo'lajak va faoliyatdagi o'qituvchilarning kasbiy-intellektual rivojlanish dinamikasini diagnostika qilish hamda monitoring olib borish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Kasbiy-intellektual salohiyat, mezon, ko'rsatgich, pedagogik kompetensiya, lifelong learning, intellektual faollik, refleksiv amaliyot, innovatsion tafakkur, diagnostika, baholash.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimining sifatini belgilovchi eng muhim omillardan biri - bu o'qituvchi shaxsining kasbiy-intellektual salohiyati darajasidir. Globallashuv, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi jarayonida pedagogdan nafaqat predmet bilimi sohibi, balki intellektual jihatdan faol, refleksiv va innovatsion tafakkurga ega mutaxassis sifatida harakat qilish talab etilmoqda.

“Kasbiy-intellektual salohiyat” tushunchasi pedagogik va psixologik adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi, biroq uning operatsional ta'rifini berish, tarkibiy komponentlarini aniqlash

va obyektiv o'lchovini ta'minlash - bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlarning hali yetarlicha hal etilmagan muammosi bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, mezon va ko'rsatgichlar tizimini ishlab chiqish - diagnostik baholash uchun amaliy vosita yaratish nuqtai nazaridan - dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining “Yangi O'zbekiston” taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) va Milliy ta'lim dasturi pedagoglar kompetensiyasini yangi talablar asosida belgilab, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlovchi ilmiy-metodologik asoslarni ishlab chiqishni ustuvor vazifa sifatida ko'rsatadi. Bundan kelib chiqib, pedagoglarning kasbiy-intellektual

salohiyatini aniqlashning mezon va ko'rsatgichlar tizimini ishlab chiqish nafaqat ilmiy, balki amaliy-siyosiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada "kasbiy-intellektual salohiyat" tushunchasining ilmiy tahlili, uning tarkibiy tuzilmasi, baholash mezon va ko'rsatgichlari tizimi hamda baholash darajalari modeli batafsil yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili. "Salohiyat" va "kasbiy salohiyat" tushunchalarini pedagogik va psixologik jihatdan o'rganish uzoq tarixga ega. A.N. Leontev (1975) faoliyat nazariyasida shaxsning intellektual imkoniyatlarini faoliyat subyektiining strukturaviy xususiyati sifatida tavsiflagan [1]. B.G. Ananov (1977) inson salohiyatini psixik jarayonlar, holat va xususiyatlarning yaxlitligi sifatida belgilagan [2]. V.N. Markov (2001) esa "kasbiy salohiyat"ni faollik, resurslar va ularni amalga oshirish imkoniyatlarining birligi sifatida ta'riflagan [3]. Xorijiy adabiyotlarda "intellectual capital" (intellektual kapital) tushunchasi (J. Roos, N. Dragonetti, 1997; T. Stewart, 1997) shaxs va tashkilot darajasida intellektual resurslarni boshqarishning strategik tizimlashtirilgan ko'rinishi sifatida keltirilgan [4,5]. L. Spencer va S. Spencer (1993) kompetensiya modeli asosida kasbiy salohiyatni "iceberg model" orqali – ko'rinadigan (bilim, ko'nikma) va ko'rinmaydigan (motivatsiya, o'z-o'zini anglash, xarakter) qatlamlar sifatida tasvirlagan [6]. Pedagogik salohiyat kontekstida J. Hattie (2009) "ko'rinadigan o'qitish" tadqiqotlari asosida samarali o'qituvchining intellektual faollik, refleksivlik va uzluksiz rivojlanishga intilish kabi asosiy xususiyatlarini aniqlagan ($d=0.32-0.91$ effekt hajmi) [7]. A. Darling-Hammond (2017) o'qituvchi intellektual salohiyatining ta'lim sifatiga bevosita ta'sirini empirik jihatdan asoslab, "professional development" dasturlarining effektivligini meta-tahlil orqali ko'rsatgan [8].

O'zbek pedagogika fanida ushbu masala bir qator tadqiqotlarda o'z aksini topgan. N.Muslimov, M.Qurbonov, H.Boboyev, Sh.Mardonovlarning ilmiy ishlarida o'qituvchi kompetensiyasi va kasbiy tayyorgarligi masalalari ko'rib chiqilgan. Biroq "kasbiy-intellektual salohiyat" tushunchasini aniq mezon va ko'rsatgichlar tizimi orqali operatsionallashtirishga bag'ishlangan alohida tadqiqotlar yetarli emas bu esa mazkur maqolaning ilmiy bo'shliqni to'ldirishdagi o'rni belgilaydi.

Asosiy qism. Kasbiy-intellektual salohiyat - bu pedagogning bilim, ko'nikma va qadriyatlarini asosida intellektual faol tarzda kasbiy faoliyat yurita olishi, ta'lim muammolarini ilmiy usulda hal qilishi, o'z amaliyotini refleksiv tahlil qilishi va uzluksiz innovatsion rivojlanishga intilishining yaxlit dinamik tizimi. Bu tizim tashqi imkoniyatlar

Mezonlar tizimining validlik va ishonchlik ko'rsatgichlari

Ko'rsatgich	Blok I	Blok II	Blok III	Blok IV	Umumiy
Cronbach α	0.87	0.82	0.85	0.83	0.91
Faktor yuklamasi	0.71	0.68	0.74	0.70	—
Ekspert kelishuvi	0.80	0.76	0.79	0.77	$W=0.78$
MTD mos kelishi	86%	84%	88%	82%	85%
Test-qayta test (r)	0.84	0.81	0.83	0.80	0.86

$n=248$ o'qituvchi; Kendall $W=0.78$ ($p<0.001$); ekspertlar soni $n=12$

Muhokama va natijalar. Ishlab chiqilgan mezonlar tizimi o'xshash xorijiy mezon tizimlari - OECD "Teaching Compass 2030", Singapur NIE "V3SK" modeli va Yevropa Komissiyasi "DigComp 2.2" - bilan qiyosiy tahlil natijasida bir qator muhim uyg'unliklar va farqlar aniqlandi.

Uyg'unliklar: Barcha uchta xorijiy tizim ham refleksiya, innovatsion tafakkur va raqamli kompetensiyani asosiy mezon sifatida belgilagan. Ushbu uchta ko'rsatgich bizning III-IV bloklarda ham markaziy o'rin egallaydi.

qulay bo'lganda emas, ichki motivatsiya va o'sish mentaliteti mavjud bo'lganda to'liq namoyon bo'ladi.

Kasbiy-intellektual salohiyat quyidagi uch asosiy xususiyatga ega:

Dinamiklik - statik ko'rsatkich emas, hayot bo'yi o'zgaruvchi va rivojlanuvchi tizim; «Lifelong Learning» paradigmasining bevosita ko'rinishi.

Ko'p qatlamlilik - tashqi (ko'rinadigan) va ichki (ko'rinmaydigan) komponentlardan tashkil topgan iceberg tuzilmasi.

Integrativlik - intellektual, emotsional, kasbiy va refleksiv komponentlarning o'zaro kuchaytiradigan birligi.

Tahlillar asosida pedagoglarning kasbiy-intellektual salohiyati to'rtta asosiy blokdan tashkil topgan tuzilmaviy model sifatida taqdim etiladi. Har bir blok bir-birini to'ldiruvchi va kuchaytiradigan tizimni hosil qiladi.

Kasbiy-intellektual salohiyatni baholash mezonlari va ko'rsatgichlari. Mezon (criterion) - bu baholashning asosiy o'lchovchi tamoyili; ko'rsatgich (indicator) esa mezonning amaliy namoyon bo'lishi bo'lib, uning o'lchanishi va kuzatilishi mumkin bo'lgan ifodasidir. Ushbu ikki kategoriya o'rtasidagi farqni aniq belgilash diagnostik vositaning ishonchligini ta'minlaydi.

Ishlab chiqilgan mezonlar tizimining validatsiyasi va ishonchligi uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

Ekspert baholash (Expert validity): O'zbekiston, Rossiya va Qozog'istonlik 12 nafar pedagogika fanlari doktori va professori tomonidan Delphi metodi asosida mezon-ko'rsatgichlar tizimi baholandi. Ekspertlarning umumiy kelishuv darajasi (Kendall konkordansiya koeffitsienti: $W=0.78$, $p<0.001$) tizimning kontent-validligini tasdiqladi.

Mazmun validligi (Content validity): mezonlar MTD kompetensiyalar matritsasi, OECD "Kompas 2030" va DigComp 2.2 ramkalari bilan qiyoslandi. 20 ta mezondan 17 tasi uchta xalqaro standartdan ikki va undan ortiq standartga mos kelishi aniqlandi (mos kelish: 85%).

Konstrukt validligi (Construct validity): 248 nafar o'qituvchi (Buxoro, Samarqand, Toshkent viloyatlari) ishtirokida faktorli tahlil o'tkazildi. Asosiy komponentlar tahlili (PCA) to'rtta mustaqil faktorni aniqladi, ular jami dispersiyaning 72.4% ni tushuntirdi - bu to'rtta blokli tuzilmaning psixometrik jihatdan asoslanganligini tasdiqlaydi.

Ishonchlik (Reliability): Cronbach α koeffitsienti barcha bloklar uchun baholandi: I-blok $\alpha=0.87$; II-blok $\alpha=0.82$; III-blok $\alpha=0.85$; IV-blok $\alpha=0.83$. Umumiy $\alpha=0.91$ tizimning yuqori ichki barqarorligini ko'rsatadi.

Farqlar: Bizning modelimizning asosiy o'ziga xosligi - motivatsion-qadriyatli blokda milliy-madaniy qadriyatlar va pedagogik etikaning mustaqil mezon sifatida kiritilishi. Bu O'zbek pedagogik an'anasining (ustoz-shogird, mas'uliyat, xizmat) universal kompetensiya tizimiga integratsiyasini ta'minlaydi.

Shuningdek, ushbu model "Lifelong Learning" paradigmasi bilan organik uyg'unlikda qurilgan: refleksiv-innovatsion blok (IV blok) uzluksiz kasbiy rivojlanishga intilishni markaziy mezon sifatida belgilab, "USTOZ 2030"

innovatsion modeli bilan kontseptual ko'prik hosil qiladi. Bu esa mezonlar tizimining milliy kontekst talablari bilan to'liq mosligini ta'minlaydi.

Xulosa va tavsiyalar. Ushbu maqolada pedagoglarning kasbiy-intellektual salohiyatini aniqlash mezon va ko'rsatgichlari tizimi ishlab chiqildi. Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

“Kasbiy-intellektual salohiyat” tushunchasi dinamik, ko'p qatlamli va integrativ tuzilmaviy kategoriya sifatida ta'riflandi. Uning muallif ta'rifi xorijiy va mahalliy nazariyalarni sintez qilib, milliy ta'lim kontekstiga moslashtirildi.

To'rt blokli tarkibiy tuzilma (intellektual-kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kasbiy-metodologik, refleksiv-innovatsion) o'qituvchi salohiyatining murakkab tabiatini aks ettiruvchi keng qamrovli ramka sifatida tasdiqlanadi.

20 ta mezon va 60 ta ko'rsatgichdan tashkil topgan tizim psixometrik jihatdan asoslanib, validlik ($W=0.78$, mos

kelish 85%) va ishonchlilik ($\alpha=0.91$) mezonini bo'yicha yuqori ko'rsatgichlarni namoyon etdi.

To'rt darajali baholash modeli (Boshlang'ich, O'rta, Yetarli, Yuqori) diagnostika va monitoring uchun amaliy vosita sifatida qo'llanilishi mumkin.

Tavsiyalar:

Ishlab chiqilgan mezonlar tizimini pedagogika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilar tayyorlash jarayoniga kompetensiya profilning vositasi sifatida kiritish.

Mezon va ko'rsatgichlarni malaka oshirish markazlarida faoliyatdagi o'qituvchilarning davriy (yiliga 2 marta) sertifikatlashtirishda qo'llash.

“USTOZ 2030” modeli bilan uyg'unlikda “Individual Rivojlanish Rejalari”ni (IRP) ushbu mezonlar asosida shaxsiylashtirish.

Kelajakda mezonlar tizimini raqamli platforma ko'rinishida joriy etish – o'qituvchi o'z darajasini onlayn aniqlashi imkonini yaratish.

ADABIYOTLAR

1. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost. — Moskva: Politizdat, 1975. — 304 s.
2. Ananyev B.G. O problemakh sovremennogo chelovekoznaniiya. — Moskva: Nauka, 1977. — 380 s.
3. Markov V.N. Professionalny potentsial pedagoga // Mir psikhologii. — 2001. — №3. — S.200–210.
4. Roos J., Dragonetti N.C., Edvinsson L. Intellectual Capital: Navigating in the New Business Landscape. — Basingstoke: Macmillan, 1997. — 143 p.
5. Stewart T.A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. — New York: Doubleday, 1997. — 278 p.
6. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. — New York: Wiley, 1993. — 384 p.
7. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. — London: Routledge, 2009. — 378 p.
8. Darling-Hammond L. et al. Effective Teacher Professional Development. — Palo Alto, CA: Learning Policy Institute, 2017. — 64 p.
9. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring // American Psychologist. — 1979. — Vol.34, №10. — P.906–911.
10. Deci E.L., Ryan R.M. The «What» and «Why» of Goal Pursuits // Psychological Inquiry. — 2000. — Vol.11, №4. — P.227–268.